

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Тајјана Бајић-Ивић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Гришкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

PRAVCI RAZVOJA PROZODIJSKOG SISTEMA U SLOVENSKIM JEZICIMA*

0. Isto kao i moj referat na prethodnom, kijevskom, slavističkom kongresu,¹ i ovaj će se prilog kretati u krugu tematike koju nazivam dijahroničnom tipologijom slovenskih jezika. Osnovna pitanja biće i ovoga puta: koje su vrste promena zastupljene, kolika je njihova rasprostranjenost, kakva je njihova sposobnost da se kombinuju, jesu li neke od promena ograničene delovanjem pojedinih strukturalnih faktora? Nastojaću da u kratkoj skici prikazem najvažnije tendencije u oblasti razvoja prozodijskih sistema u slovenskim jezicima, da izvučem zaključke i predložim objašnjenja za neke od uočenih tendencija.

0.1. Slovenska istorijska akcentologija obično operiše sa (kasnim praslovenskim) protosistemom u kojem su tri vrste prozodijskih fenomena bile relevantne na planu fonologije reči: „akcenat“ (tj. mesto akcenta), kvantitet i ton. U ogromnoj većini slovenskih jezika taj je sistem doživeo dalekosežna uprošćavanja, tako da je distinktivnu ulogu zadržao samo akcenat, ili samo kvantitet, ili je uništen ceo nasleđeni sistem prozodijskih kontrasta (značajno je da nema slovenskog dijalekta gde bi od prozodijskih opozicija postojale jedino tonske).

U daljem izlaganju biće razmotrene pod 1 promene koje se tiču akcenta, pod 2 one kvantitetske i pod 3 tonske. Ukoliko su promene kvantiteta ili ton a vezane za akcenatska prenošenja, i one će biti prikazane pod 1. Razume se, ovakav pregled ne može i ne treba da obuhvati sve pojedinosti, već da skrene pažnju na raznolikost razvojnih pojava.

1.0. Akcenatska pomeranja bila su dvojaka. Ili fiksacija akcenta, ili njegovo prenošenje pod određenim uslovima.

1.1. Fiksacija je najčešće činila mesto akcenta zavisnim isključivo od slogovne strukture reči. Tri su različita, geografski raspoređena ishoda ovakvih procesa: inicijalni akcenat (češki, slovački, lužički, južnokašupski itd.),²

*Referat pripremljen za X međunarodni kongres slavista (Sofija, 1988).

¹ *Faktori koji utiču na razvoj vokala u slovenskim jezicima*, Južnoslovenski filolog XXXVIII, 1982.

² Za šire poznate činjenice u ovom radu se neće citirati izvori podataka. Osim toga, valja napomenuti da je slovenački, srpskohrvatski i makedonski dijalektološki materijal, ukoliko se ne navode posebno izvori, crpen iz knjige *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatsko-srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981, izd. ANUBiH.

penultimatski (poljski, istočnoslovački itd.) i antepenultimatski (makedonski, zastupljen i u nekim susednim srpskohrvatskim govorima). Mnogo je reda pojava automatskog akcenta koji zavisi u isti mah od slogovne i kvantitetske strukture reči, kao akcenat klasičnog latinskog. Dve su takve solucije zabeležene na zemljištu srpskohrvatskog jezika, obe u nevelikim arealima. U nekim severoistočnokajkavskim govorima³ akcenat pada na slog koji sadrži drugu moru od kraja reči, a u nekim severnočakavskim predelima⁴ na slog koji nosi treću moru od kraja. U zavisnosti od kvantiteta ultime, u prvom slučaju, odnosno od kvantiteta ultime i penultime, u drugom slučaju, u obzir za akcentovanost dolaze samo dva poslednja sloga (jag^loda, Gsg jagod^lē),⁵ odnosno pretposlednji i onaj ispred njega (pop^livka, Gpl div^lojāk, pl^lātimo, n^lovega). Osim toga, u mnogim slovenačkim govorima i u književnom jeziku akcenat pada na dužinu, ukoliko ona postoji u reči, a inače na ultim. Lako je zapaziti da u celoj toj raznovrsnosti nedostaje jedna mogućnost: fiksacija akcenta na ultimi. To je utoliko upadljivije što fiksacija na inicijalnom slogu nije retka. Uostalom, analiza ukupnosti pomenutih procesa vodi zaključku da se prilikom fiksacije akcenat mnogo češće prenosi ka početku nego prema kraju reči. U slučaju stvaranja inicijalnog akcenta to je jasno. Vrlo je lako shvatiti da ista opservacija vredi, u osnovnom, i za fiksiranje akcenta na antepenultimi. Prvobitni akcenat se retko nalazio na četvrtom slogu od kraja reči, ili na nekom slogu još udaljenijem od kraja, pored ostalog i zato što četvorosložne i još duže reči sačinjavaju relativno mali deo reči u tekstu (u rečniku njihov ideo je veći, ali zbog niske frekvencije one nisu u odgovarajućoj meri zastupljene u tekstu). Čak i fiksiranje akcenta na penultimi u praksi češće znači regresivno pomeranje akcenta nego progresivno.⁶ To onda pogotovu važi za pomenutu čakavsku kombinaciju penultimatskog i antepenultimatskog akcenta. Ni tipično slovenačko stanje nije plod neke premoći progresivnih pokreta, iako bi to po njenoj definiciji moglo izgledati („... a inače akcenat je na ultimi“). Prenošnje cirkumfleksa na drugi slog i povlačenje kratkog akcenta (u većini primera) s ultime na penultimu tu stoje više-manje u ravnoteži. Jedino severoistočnokajkavsko vezivanje akcenta za ultim ili penultimu zahtevalo je više prenošenja ka kraju nego ka početku reči.

³ Franjo Fancev, *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie*, Archiv für slavische Philologie XXIX, 1907.

⁴ Rudolf Strohal, *Današnje oštarijsko narječje*, Rad JAZU 180, 1910.

⁵ Za akcenat bez relevantnih tonskih odlika u ovom radu se upotrebljava znak l ispred akcentovanog vokala, dok se dužina obeležava makronom - iznad dugog vokala. Medutim, akcenti sa tonskim karakteristikama obeležavaju se uobičajenim znacima: ´, ˘ i ˙ za duge akcente, ˘ i ˙ za kratke.

⁶ U trosložnim rečima vezivanje akcenta za srednji slog znači ravnotežu pokreta u oba smera, regresivnog s ultime i progresivnog sa prvog sloga. U dvosložnim rečima dolazi u obzir samo pokret ka početku. Jedino u rečima koje imaju više od tri sloga progresivna prenošenja su češća od regresivnih (jer ima više slogova ispred penultime nego iza nje), ali te su reči u tekstu daleko ređe nego dvosložne, i uz to treba imati u vidu da je ipak i u njima zastupljeno regresivno prenošenje s ultime. Sve ovo važi, naravno, pod pretpostavkom da je broj reči s akcentom na prvom, drugom itd. slogu u praslovenskom uvek bio jednak. To je jedina moguća radna pretpostavka, pošto bi statistički pregled reči i njihove frekvencije u praslovenskom odveo predaleko u oblast nesigurnog, a dobivene korekcije ionako bi bile nebitne za načelne zaključke.

1.2. Akcenatska prenošenja koja se ne svode na fiksaciju izostaju, razume se, u onim jezicima odn. dijalektima gde je akcenat fiksiran. Ako je takvih prenošenja tamo i bilo, njihov je trag uklonjen daljima zbivanjima. Međutim, upadljivo je da su ta prenošenja mnogo šire zastupljena u jezicima gde je uz akcenat distinktivan bar još jedan prozodijski fenomen, tj. kvantitet ili ton. Drugim rečima, klasičnu oblast ovakvih prenošenja sačinjavaju srpskohrvatska i slovenačka jezička teritorija. Doduše, u ovome se njima pridružuje i zemljište makedonskog jezika, iako tamo nema dodatnih prozodijskih distinkcija. Mnogobrojna parcijalna prenošenja, nejednaka u raznim mesnim govorima, svojim geografskim rasporedom daju utisak stupnjevite predigre za zapadnomakedonsku fiksaciju akcenta. Kao da je dijahronični razvoj predstavljen na tom terenu u dijatopičnoj (geografskoj) projekciji.

1.2.1. Prenosenja koja se ne svode na fiksaciju akcenta najčešće su bila regresivna. Pri tom je akcenat obično prelazio na neposredno prethodni slog, a ne na neki udaljeniji. Izuzetaka od obaju ovih pravila ima relativno malo.

1.2.2. Fonetski uslovi regresivnog prenošenja nisu svugde isti. Zajednička je jedino činjenica da relevantnu ulogu uvek igra položaj akcenta u odnosu na granice reči. Tako je npr. novoštokavsko prenošenje zahvatilo sve akcente izvan početnog sloga. Ipak, mnogo se češće pomenuti faktor udružuje sa još jednim, dakle sa kvantitetom (češće) ili sa tonskom karakteristikom akcenta (ređe), ili s oba ta faktora. Na osnovu stanja u štokavskim govorima gde je prenošenje delimično izvršeno može se uspostaviti hijerarhija pozicija, koja uglavnom vredi i za druge areale sa regresivnim prenošenjem. Ta se hijerarhija može prikazati sledećim dijagramom, gde je svaki položaj predstavljen po jednim primerom:

1. vod a	4. vod ē Gsg
2. pot ok	5. jun äk
3. lop ata	6. ur äden

Simbolika navedenih primera je jasna. U stupcu 1—3 nalaze se kratki akcenti, a u stupcu 4—6 dugi. U položajima 1—2 i 4—5 akcenat je na ultimima, a u položajima 3 i 6 na medijalnom slogu. U položajima 1 i 4 naglašena ultima je otvorena, a u pol. 2 i 5 zatvorena. Osnovno je pravilo da akcenti u položajima sa višim brojem nikad ne bivaju zahvaćeni prenošenjem ako nisu preneseni i akcenti iz pozicija sa nižim brojevima. Tako je, na primer, povlačenje kratkog akcenta sa ultime (pol. 1 i 2) preduslov za povlačenje kratkog akcenta iz unutrašnjih slogova (pol. 3). Isto tako, dugi akcenat (pol. 4—6) ostaje nepomeren sve dok se ne izvrši prenošenje kratkog akcenta (pol. 1—3). Za relevantnost svake od pomenutih granica među kategorijama lako je naći potvrde. Ima štokavskih govora u kojima je prenošenje zahvatilo samo tip 1, ima takvih gde je akcenat povučen iz položaja 1 i 2, ili iz 1—3, ili iz 1—4, ili iz 1—5, kao što ima i govora gde je akcenat ostao nepomeren u svim pozicijama, a i takvih (tipičnih novoštokavskih) gde je pomeranje zahvatilo sve pozicije od 1 do 6.

Iz opisane slike proizlaze dva zaključka: akcenti teže da se udalje od kraja reči, a akcenti na dugom vokalu su otporniji od onih na kratkom vokalu. U korelaciji s ovom drugom konstatacijom stoji činjenica da u svim pomenutim položajima pomeranja ne može biti ako nije izvršeno i pomeranje u paralelnim primerima sa dužinom u slogu pred akcentom. Dakle, pomeranje u tipu 1. vod^la implicira ono u tipu glāv^la, pomeranje u tipu 3. lop^lata moguće je samo ako je pokrenut i akcenat u tipu plāt^lili, itd., ali je suprotan odnos prilično široko rasprostranjen: glāv^la > gláva, ali primeri kao vod^la ostali su neizmenjeni, ili slično. Jednom rečju, kad je reč o akcentu, dužina je nadmoćna nad kratkoćom: ona i bolje čuva akcenat na sebi, i lakše ga privlači na sebe. Ovaj odnos očigledno proističe iz činjenice da je dužina prominentnija od kratkoće. Osim toga, stiče se utisak da postoji tendencija da se prominentni prozodijski elementi, u ovom slučaju akcenat i dužina, okupe na istom slogu.

O tome hoće li se akcenat preneti rede odlučuju njegove tonske karakteristike nego kvantitetske možda i zato što na mnogim dijalekatskim područjima u sistemu u kojem je došlo do prenošenja ton nije bio fonološki relevantan, čime su te teritorije isključene iz igre. U obzir dolaze, dakle, samo govori sa sačuvanom distinkcijom između cirkumfleksa i (neo)akuta. U mnogim posavskim slavonskim govorima akut (dugi uzlazni akcenat) ostaje nepomeren u položajima iz kojih je povučen dugi silazni (vodē, ali ostō > ostō).⁷ Ovak o je i u mnogim slovenačkim govorima, na raznim stranama tog jezičkog područja: prenošenje u tipu zlatō > zl^lato ili zlāto je rasprostranjeno, a kováč > k^lovač retko.⁸ Isto tako u južnokajkavskim govorima ˘, ali ne i ˘, prenosi se s unutrašnjeg sloga na prethodni u vidu kratkog akcenta. S druge strane, podravski slavonski i severnogradišćanski govori pokazuju suprotan odnos: vodē > v^lodē, ali muški ili sl. bez promene. Objašnjenje za naizgled protivrečno ponašanje akcenata u ovim slučajevima nalazi se bez teškoća. Prva navedena skupina promena srodna je s novoštokavskim prenošenjem. Tonska visina akcentovanog sloga anticipira se na prethodnom slogu, što je moguće kad je reč o dugom silaznom akcentu (s visokim početnim tonom), ali ne i kad se radi o dugom uzlaznom akcentu, koji na početku ima niži ton. Međutim, u Podravini i severnom Gradišću pomeranje zahvata samo akcenat na krajnjoj mori. Tako vod^la daje v^loda, i naravno glāv^la > gláva, dok u tipu muški vrhunac nije na krajnjoj mori, nego na pretposlednjoj. Značajno je da se u obe te zone prenošenjem ne dobija dugi uzlazni akcenat, nego dugi silazni. Formula severnogradišćanskog prenošenja je sledeća: vrhunac se prenosi sa krajnje more reči na prvu moru penultime (upor. i poletī > pol^leti, glāvē > glāvē).

1.2.2.1. Vrlo su retki slučajevi regresivnog prenošenja koje se ne vrši na neposredno prethodni slog, nego ga preskače. Tako je u pomenutim govorima u slavonskoj Podravini, gde prenošenje zahvata samo vrhunac na krajnjoj mori, s tim da se novi vrhunac pojavljuje na početnoj mori: pokāž^li >

⁷ Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, 1913.

⁸ Prvo povlačenje se u *Fonološkim opisima* (v. nap. 2) registruje u punktovima 1, 10, 13, 19, 146 i 148, a drugo samo u punktu 13.

p'okāži, gospodār > g'ospodār, čak i u _ministarstv'o > !u_ministarstvo. U ponekim slovenačkim govorima zabeleženo je skakanje kratkog akcenta s ultime trosložnih reči na prvi slog: zelen'o > z'alano. Razume se, u procesima fiksacije akcenta na prvom slogu ili na trećem od kraja preskaka nje slogova je sasvim obično, ali ta pojava ne spada ovamo.

1.2.3. Ni progresivno pomeranje akcenta, ukoliko se ne radi o fiksaciji akcenta, nije veoma često. Najznačajniji su slučajevi prenošenja tzv. starog cirkumfleksa (kratkog ili dugog) sa prvog sloga na drugi na najvećem delu slovenačkog jezičkog zemljišta (dči > oči, zlāto > zlatô) i znatno komplikovanijih prenošenja cirkumfleksa u bugarskom (tipovi mes'oto/mes'lo, bregov'e-te/bregov'e, mladostt'a itd.).

U jednoj severnoslovenačkoj zoni početni kratki akcenat trosložnih reči skakao je na drugi slog: j'agoda > jag'oda ili jag'lōda.⁹ Mnogo je ređe, opet u slovenačkim govorima u Koruškoj, skakanje sa prvog na poslednji slog ako je srednji slog sinkopiran: m'atica > matc'a. U prilično prostranoj oblasti u jugoistočnoj Makedoniji inicijalno naglašene četvorosložne reči razvile su još jedan akcenat na trećem slogu: k'ošnicata > k'ošnic'ata. Kad se pođe dalje ka zapadu, nailazi se na areal gde je u takvim rečima sačuvan samo akcenat na penultimi.

Progresivna pomeranja nalazimo i u istočnokajkavskim govorima, uvek u sprezi s regresivnim pokretima. U tim predelima kratki akcenat s penultime prenesen je na antepenultimu, a s antepenultime na penultimu: lop'ata > !'opata, ali j'agoda > jag'oda. U nekim od tih govora s ovim se udružuju i unakrsna prenošenja u sekvenci ~ ako ona obuhvata treći i drugi slog od kraja reči: mlāt'iti > mlātiti, ali mlātimo > mlāt'imo, pa i tãncamo > tãnc'amo.¹⁰ Ovakav razvoj, na prvi pogled zagonetan, može se objasniti različitim tonskom krivuljom u rečima s akcentom na jednoj od dve poslednje more i u rečima s akcentom smeštenim dalje od kraja reči. Akcenti bliži kraju težili su da se prenesu na prethodni slog, što je deo opšte tendencije koja se manifestuje, na razne načine, u mnogim slovenačkim, srpskohrvatskim i makedonskim govorima. Logično je pretpostaviti da je i tu regresivno prenošenje išlo uobičajenim putem anticipacije tonske visine na prethodnoj mori (upor. mlāt'iti > mlātiti, s tonskim vrhuncem na drugoj mori vokala *a*, a ne *mlātiti, gde bi vrhunac bio na prvoj mori). Međutim, ako se akcenat nalazio dalje od kraja, on je dobijao silaznu tonsku liniju, a na drugoj mori od kraja javljao se sekundarni tonski vrhunac. Tonska linija tu je bila konkavna, što podseća na poznate pojave u švedskom i norveškom jeziku. Tak o se npr. starije kajkavsko cūr'ela pretvaralo prvo u cūr'ela (takve primere beležio sam u Gradcu jugozapadno od Križevaca), i dalje u cūr'ela. Progresivno prenošenje ostvarivalo se, dakle, po svemu sudeći duž konkavne tonske linije, a regresivno duž konveksne. To je način da se shvati kako se jedni i drugi oblici nisu u toku procesa sreli i izjednačili. U toj svetlosti ukazuje se kao prirodno i preskakanje slogova pri progresivnom prenošenju u tipu v'everica > vever'ica u istim govorima.

⁹ Jakob Rigler, *K problematiki daljšanja starega akuta*, Slavistična revija 1977 kongr.

¹⁰ Stjepan Ivšić, *Govor Hrvata kajkavaca*, Ljetopis JAZU 48 za 1936.

1.2.4.1. Nema ujednačenosti u pogledu tonske karakteristike prenesenog akcenta. Tu treba, pre svega, razlikovati dve osnovne situacije: a) u polaznom sistemu nije bilo tonskih distinkcija, b) tonski sistem je poznao takve distinkcije.

U kategoriji pomenutoj pod a) preneseni akcentat češće ima drukčiji ton — po pravilu uzlazni u kontrastu prema silaznom tonu akcenta koji su ostali nepreneseni. Objašnjenje toga odnosa je jednostavno. Regresivno prenošenje je obično počinjalo time što bi tonska visina zahvatila i slog koji je neposredno prethodio akcentovanom. Takva anticipacija u stvari je vrsta asimilacije, pomeranje u tempiranju nastupa jednog glasovnog fenomena. Zatim bi, budući da je akcentat po svojoj prirodi kulminativna pojava, obično usledila disimilacija i akcentat bi se ponovo vezivao za samo jedan slog, ali sada onaj prethodni. Ovo je, na primer, mehanizam novoštokavskog prenošenja, doduše, u mnogim govorima nepotpuno ostvarenog, tako da prvobitno akcentovani slog zadržava tonsku visinu koja ne zaostaje za onom na novoakcentovanom slogu. Međutim, u pojedinim govorima, npr. u delovima Stare Crne Gore, u Vodicama u Istri i u Vučitrnu na Kosovu, preneseni akcentat nema posebnih tonskih odlika. Drugim rečima, prenošenje nije uvelo u sistem tonske kontraste. To je stanje moglo nastati na dva načina. Ili je naknadno uklonjen takav kontrast koji je prvobitno bio nastao pri prenošenju, ili je još pre prenošenja prethodni slog imao silaznu tonsku liniju. Nije uvek lako odrediti koja se vrsta zbivanja odigrala u nekom konkretnom slučaju. Sigurno se događalo i jedno i drugo. O tome svedoče s jedne strane govori gde se uzlazni akcenti fakultativno izjednačuju sa silaznima, što znači da zat ćemo na delu proces naknadnog uklanjanja kontrasta, a s druge strane silaznost predakcentatskih dužina u pojedinim kajkavskim, čakavskim i crnogorskim govorima.

U mnogim slovenačkim i kajkavskim predelima i ponekom čakavskom, gde je još pre prenošenja postojala tonska opozicija pod dužinom (= kategorija b), preneseni akcentat, ako je dug, mahom je silazan. U govorima kao što su severnogradišćanski, čakavski na Gackom polju i podravski slavonski, sačuvan je tonski kontrast kod dugih akcentata, ali se prenošenjem na dugi slog stvarao $\hat{\text{akcentat}}$, a ne $\bar{\text{akcentat}}$. Takav ishod promene objašnjiv je jedino ako se pođe od silaznih predakcentatskih dužina.

1.2.4.2. U pogledu kvantiteta rezultati akcentatskih prenošenja mnogo su ujednačeniji. Novoakcentovani slog po pravilu zadržava svoj raniji kvantitet. Doduše, i tu ima nešto odstupanja. Slovenački cirkumfleks prenet na drugi slog dug je bez obzira na prvobitni kvantitet vokala tog sloga. Pri povlačenju finalnog kratkog akcenta u tipu vod^{a} u mnogim predelima je produžen prethodni slog. Tako nastaje tip vóda , običan na skoro celom slovenačkom području, ali i u raznim srpskohrvatskim govorima („kanovački akcentat” u štokavskom, a takođe i u čakavskom i kajkavskom). U oba navedena slučaja duženja su otklonila mogućnost da se u sistem uvede tonska opozicija na kratkim vokalima. Da nije bilo duženja, slovenačko progresivno prenošenje stvorilo bi kratki silazni akcentat, očigledno različit od dotadašnjeg kratkog akcenta, dok bi se prenošenjem u rečima kao *voda* stvorio kratki uzlazni akce-

nat (vòda), u opoziciji sa primarnim kratkim u istom položaju (vòdu). Pošto tonska opozicija pod kratkoćom ima manje uslova da preživi, javila se težnja da se ona ukloni ili duženjem novonastalog kratkog akcenta ili njegovim jednačenjem sa primarnim kratkim akcentom. Slučajeve duženja upravo smo videli, a jednačenje sa dotadašnjim kratkim akcentom zastupljeno je u tipu v'oda (kao v'odu), običnom u mnogim govorima, od kosovsko-resavskih do prekomurskih. Može se, naravno, postaviti pitanje zašto je kratki uzlazni u tipu vòda ipak tako raširen. Odgovor bi bio: on je rasprostranjen samo u novoštokavskim govorima, gde kratki uzlazni akcentat ima veoma široku distribuciju i visoku frekvenciju, tako da primere u tipu vòda podržava celina sistema. Međutim, tamo gde je kratki uzlazni ostao ograničen na tip vòda, on je najčešće izjednačen sa dugim uzlaznim, ili sa primarnim kratkim. Izuzeci kao što su oni u vasojevičkom i bjelopavličkom govoru u Crnoj Gori, u Horjulu kod Ljubljane i u delu Ziljske doline u Koruškoj svojom malobrojnošću potvrđuju pretežno važenje pravila.

Duženje je zastupljeno i u vezi sa slovenačkim dijalekatskim prenošenjima u tipovima zlatô > zlatô (za razliku od zlatô > zlatô u drugim govorima) i j'agoda > jagòda (drugde jag'oda s kratkim akcentom). U oba slučaja duženju je verovatno pogodovala tendencija, karakteristična za gotovo celo slovenačko područje, da se izbegnu kratki akcenti van ultime.

1.2.5. Svako akcentatsko pomeranje implicira stvaranje novih ograničenja u distribuciji akcentata. Neka od tih pomeranja su nezavisna od drugih činilaca, što znači da u datom položaju ne može stajati nikakav akcentat. Ovo važi npr. za otvorenu ultim u severnoruškome olonjeckome govoru, gde je akcentat iz toga položaja prebačen na penultimu. Isto tako ne može nositi akcentat ultima višesložnih reči u novoštokavskom, a i u mnogim istočnim i južnim makedonskim govorima. Igra progresivnih i regresivnih prenošenja (v. 1.2.3) uklonila je u nekim istočnokajkavskim govorima akcentat iz svih položaja osim druge i treće more od kraja reči. Nastavljanje istog procesa vodilo je severoistočnokajkavskoj soluciji (t. 1.1): akcentat je fiksiran na slogu koji sadrži pretposlednju moru. Takvo stupnjevito sužavanje polja akcentatskih mogućnosti, od jednog govora do drugog, zapaža se i u delu kašupskog područja, gde je konačan ishod inicijalna akcentuacija, i u Makedoniji, gde proces vodi fiksiranju akcenta na antepenultimi (ovde nije mesto za raspravljanje o tome koliko pojedini analoški procesi mogu pripomoći ostvarivanju fonetskih tendencija). Tako je za pojedine makedonske govore istočno i južno od areala fiksiranog akcenta karakteristično suženo distribuciono polje akcenta: on ne može stajati na otvorenoj ultimi ni na četvrtom ili još daljem slogu od kraja reči.

U raznim drugim slučajevima ograničenja distribucije akcenta su kompleksna: u izvesnoj poziciji ne javlja se akcentat s određenim kvantitetskim i/ili tonskim karakteristikama. U novoštokavskom su u unutrašnjim slogovima mogući samo uzlazni akcenti, a u jednosložnima samo silazni. U mnogim kajkavskim govorima dezakcentuirana je krajnja mora (vod'a > v'oda, letī > leti), što znači da na ultimi sada ne može stajati kratki akcentat, niti dugi uzlazni. U pojedinim srednjobosanskim i istočnobosanskim starinačkim govo-

rima kratki silazni akcenat ne može stajati van prvog sloga, za razliku od dugog silaznog, koji dolazi u svim položajima, i od uzlaznih akcenata, zastupljenih i u medijalnim slogovima.

1.2.5.1. Prilično su česte bile i promene koje su proširivale distribuciono polje akcenata, ali to nikad nisu bila akcenatska prenošenja, niti uopšte glasovni procesi u samom prozodijskom sistemu. Samo deo tih inovacija svodi se na glasovne promene, i to u segmentalnom sastavu reči. U zapadnomakedonskim govorima kontrakcije i desilabizacije pojedinih vokala narušavale su pravilo o antepenultimatskom akcentu: zim'aova > zim'ava, vik'aeĭki > vik'ajki. U pojedinim štokavskim i nekim slovenačkim koruskim govorima otpadanje krajnjih vokala pod određenim uslovima dovodilo je kratki uzlazni akcenat u finalni slog, odnosno u jednosložnice: u Velikom Grđevcu kod Bjelovara pomōci > pomōc,¹¹ a u mestu Sele u Koruskoj okō > hōq¹² itd. U oštarijskom čakavskom govoru, gde akcenat normalno pada na slog koji nosi treću moru od kraja reči, to je pravilo narušeno promenom u tipu odn'el-site > odn'este.¹³ Vrlo je značajno što je u svim ovim slučajevima dolazilo do skraćivanja reči.

Drugi izvor proširenja broja akcenatskih mogućnosti bile su pozajmljenice. U određenim slučajevima strane reči su preuzimane u izvornom akcenatskom liku, narušavajući pravila o rasporedu akcenata u jeziku koji ih je preuzeo. U poljskom je s oblicima kao matem'atyka ponovo uvedeno naglašavanje na trećem slogu od kraja, u novoštokavskim govorima reči kao asistent dovele su kratki silazni akcenat opet na ultimu, u makedonskom književnom jeziku u leksemama kao avtob'us ili literat'ura akcenat nije na trećem slogu od kraja, itd.

Analogija je odgovorna za unošenje dugog silaznog akcenta u sredinu reči u primerima kao Gpl Dalmatinācā u raznim novoštokavskim govorima. Odnos Nsg Dalmatinac : Gpl Dalmatinācā (a ne Dalmatinācā) stvoren je prema uzoru odnosa Nsg vrābac : Gpl vrābācā. U čakavskom govoru Generalskog Stola kod Karlovca, gde je mesto akcenta u načelu određeno istim pravilom kao u Oštarijama, zabeleženi su primeri akcenta na četvrtom slogu od kraja kao M'ılanova (prema M'ılanov) ili k'ūpicemo prema k'ūpiće i sl.¹⁴ U novoštokavskim govorima i sastav novostvorenih složenica utiče na uvođenje medijalnih silaznih akcenata. Tako npr. po|oprl'vreda prema privreda ili zem|orādnik prema rādnik.

U novoštokavskom se silazni akcenat na ultimi javlja i u određenim ekspanzivnim rečima: jedvā, tamān.

Karakteristično je da su u svim slučajevima navedenim pod 1.2.3.1 promene stvorile u stvari ograničene skupine primera koji se protive pravilu. Statistički gledano, te su skupine nesrazmerno manje od onih koje odgovaraju pravilu, a deskriptivno gledano, one se uvek mogu okarakterisati još nekim svojstvom osim svojim akcentom, i to je svojstvo uslov za takvu akcentuaciju.

¹¹ Jovan Kašić, *O jekavskom govoru Velikog Grđevca sela jugoistočno od Bjelovara*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku VI, 1963.

¹² A. V. Isačenko, *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana 1939.

¹³ Rudolf Strohal, v. nap. 4.

¹⁴ Po mom materijalu.

Radi se, dakle, o izuzecima, a ne o pravoj reviziji pravila. Značajno je i to da ni u jednom od tih slučajeva proširenje inventara akcenatskih mogućnosti nije došlo kao čist dobitak iz neke glasovne promene. Ako je u pitanju glasovni proces, uvek je dobitak praćen gubitkom neke mogućnosti u domenu segmentalne fonologije, npr. otpadanjem krajnjih vokala pod određenim okolnostima. Drugim rečima, radi se o refonologizaciji, a ne o čistoj fonologizaciji (po terminologiji Praške škole). Ovo drugo, uostalom, i nije moguće.¹⁵ Međutim, u glavni slučajeva inovacija dolazi sa značenjskog nivoa jezika. Promene su došle da bi zadovoljile potrebu za boljim izražavanjem i vezane su za bogaćenje rečnika, ili su plod govornikove težnje da postigne veću morfološku prozračnost u fleksiji i tvorbi reči, ili su proizvod tendencije da se emfatični stav govornikov obeleži i prozodijskim sredstvima.

2.0. Najvažnija zbivanja u domenu fonološkog kvantiteta tiču se uklanjanja nasleđenih kvantitetskih kontrasta. Područje gde su ti kontrasti potpuno iščezli obuhvata istok slovenskog Severa i istok slovenskog Juga, a osim toga poljski i lužičke jezike, kao i pojedine dijalekte preostalih jezika — češkog, slovačkog, slovenačkog i srpskohrvatskog.

2.1. Potpuna eliminacija kvantiteta ostvarivala se u raznim arealima na dva načina:

a) dugi vokali su se jednicali s odgovarajućim kratkima, npr. $\bar{a} \leftrightarrow \check{a}$ (to je npr. ruska situacija);

b) pojavile su se osetne razlike u vokalskoj boji između dugih i kratkih vokala, isprva kao konkomitantni fenomeni, da bi se zatim teret kontrasta prebacio na te razlike, npr. $\bar{a} > \bar{?}$, $\check{a} > a$ (poljski model).

2.2. Na poziciono ukidanje kvantitetskih kontrasta mogao je uticati veći broj faktora. Pod akcentom kvantitet je mnogo otporniji nego u neakcentovanom položaju. Prominencija naglašenog vokala čini ga podesnim za druge distinkcije, koje mogu biti kvalitetske, tonske ili kvantitetske. Dalje, kvantitet na ultimim lakše iščezava nego u drugim položajima, a na otvorenoj ultimim naročito je izložen, što tačno odgovara hijerarhiji koja važi za prenošenje, odn. čuvanje akcenta. Isto tako, u neposrednom susedstvu dužine kvantitetske distinkcije manje su otporne; očigledno se izbegava nagomilavanje dužina.

2.2.1. Tamo gde je likvidacija kvantiteta poziciono ograničena postavlja se pitanje da li je proces išao putem skraćivanja dugih ili duženja kratkih vokala. Pokazuje se da su zastupljene obe vrste promena, ali da je van akcenta skraćivanje običnije od duženja, dok je pod akcentom odnos obrnut. Ovim se zaoštava kontrast između naglašenih i nenaglašenih vokala. Poznato je da su u načelu vokali pod akcentom duži od onih van akcenta. Osim toga tu deluje tendencija da se razne vrste prominencije koncentrišu na istom mestu u reči. Primere za veoma raširene procese duženja pod akcentom i skraćivanja van akcenta nije potrebno navoditi.

¹⁵ Павле Ивич, *Расширение инвентаря фонем и число дистриктивных возможностей*, Вопросы языкознания 1970/3.

2.2.1.2. Najkrupnije promene iz oblasti skraćivanja naglašениh vokala tiču se sudbine praslovenskog akuta u južnoslovenskim jezicima, poljskom i slovačkom, te praslovenskog cirkumfleksa na slovenskom severozapadu (zanimljivo je da je cirkumfleks kasnije skraćen i u slovenačkom govoru sela Mostec u južnoj Štajerskoj). Na raznim stranama, npr. u nekim češkim govorima, nekim slovenačkim i nekim kajkavskim, skratili su se visoki vokali *i* i *u* uz istovremeno čuvanje kvantiteta kod ostalih vokala (pandan ovoj promeni je ne tako retko duženje akcentovanog *a*, ponegde i *e* i *o*; oba su procesa uzročno vezana za različito trajanje visokih i niskih vokala pod inače jednakim uslovima). Međutim, skraćivanja *i* i *u* nije neka specifičnost naglašениh vokala: ukoliko su se u govoru zatekli i neakcentovani vokali toga kvaliteta, i oni su skraćeni. Izuzetnu pojavu pozicionog skraćivanja nalazimo u nekim smederevsko-vršačkim i nekim istarskim ikavskim govorima, gde se otvorena ultima skraćuje i kad je akcentovana: vodě > vodě, tri > tri.

2.2.1.3. Duženje neakcentovanih vokala zabeleženo je na mnogim stranama u okviru ciklusa kompenzacionih duženja koja se vezuju za ispadanje poluglasa, a koja su, naravno, zahvatila i akcentovane vokale. Specifičnije je duženje predakcenatskih vokala u penultimi pred kratkom ultimom u nekim kajkavskim govorima: tip vod'a > vōd'a.

Ponovo uvođenje kvantiteta iza akcenta u nekim slovenačkim govorima u Poljanskoj dolini ne počiva na nekom duženju neakcentovanih vokala, već na prenošenju dugog akcenta sa drugog sloga na prvi, uz zadržavanje dužine na dezakcentuiranom slogu: kakōš > k'akōš. Na isti način nastale su i mnoge posleakcenatske dužine u novoštokavskom: urāden > ūrāden, Gsg strānē > strānē.

Analogijski procesi proširili su domen kvantiteta pred akcentom u raznim srpskohrvatskim govorima, stvarajući dužine u drugom predakcenatskom slogu (npr. dājem'o u čakavskom govoru Novog)¹⁶ ili u slogu pred štokavskim uzlaznim akcentom (prēdēmo u nekim crnogorskim govorima, prisv. prid. Hūsina u delu bosanskih ijekavskošćakavskih govora).

2.3. U nekim južnoslovenskim dijalektima gde je nasleđeni kvantitet dosledno uklonjen, kasnije su se pojavile nove kvantitetske opozicije u rezultatu pojedinih procesa iz oblasti segmentalne fonologije. Dve su osnovne vrste takvih zbivanja: kontrakcije (npr. aa > ā) i kompenzacije (npr. prilikom ispadanja *h*, ređe *ʔ*, ili prilikom desilabizacije određenih vokala, npr. neg'ovite > neg'ōjte). Ovakve promene registrovane su u mnogim makedonskim i bugarskim dijalektima, izgleda bez teritorijalne povezanosti. U srpskohrvatskim prizrensko-timočkim govorima takvi slučajevi nisu česti. Distribucione i morfološke okolnosti obično omogućuju da se prilikom gramatičkog opisivanja ovakvih govora kvantitetske opozicije ne uvode u osnovni fonološki inventar, a da se pojava dužina prikaže odgovarajućim pravilima.

3.0. Tonska distinkcija, tamo gde postoji u slovenskim dijalektima, načelno je potčinjena akcentu. Ona se pojavljuje samo u naglašениm slogom-

¹⁶ А. И. Беличъ, *Замѣтки по чакавскимъ говорамъ*, ИОРЯС ИАН Т. XIV, кн. 2, С.-Петербургъ 1909.

vima — s izvesnom rezervom u pogledu novoštokavske akcentuacije, čija je priroda kompleksna, i sa jednim upadljivim izuzetkom: u slovenačkom govoru u mesta Žiri zapadno od Ljubljane¹⁷ na zatvorenoj dugoj ultimi kojoj prethodi kratki akcenat u opoziciji su silazni ton (npr. u Nsg k'akóš) i uzlazni ton (npr. u Gsg i Npl k'akóš; ovde su znaci za duge akcente upotrebljeni da označe odgovarajuće tonsko kretanje na posleakcenatskom slogu).

Isto tako, tonski kontrasti se javljaju gotovo isključivo u govorima sa kvantitetom. Jedino odstupanje nalazimo u slovenačkom govoru Smlednika severozapadno od Ljubljane, gde su kvantitetske opozicije refonologisane u opozicije po vokalskoj boji, ali su tonski kontrasti pod akcentom sačuvani.

3.1. Najraširenija promena u oblasti tonskog sistema je likvidacija samog tog sistema. Nasledena poznopraslovenska tonska distinkcija uklonjena je u svim slovenskim jezicima osim slovenačkog i srpskohrvatskog, pa ni tu nije sačuvana u svim dijalektima. Od slovenačkih govora čuva je otprilike polovina, a od srpskohrvatskih jedva nešto preko desetine.

Među govorima koji u načelu čuvaju tonske opozicije ima takvih gde su one ipak neutralisane u određenim položajima, npr. van početnog sloga u južnokajkavskim govorima ili na ultimi na raznim stranama, tako npr. u slovenačkim govorima Kostanja nad Vrbskim jezerom, južnog dela Bele Krajine i ponekih mesta na zapadu Dolenjske,¹⁸ zatim u mnogim kajkavskim govorima i ponegde u čakavštini (Kastav, grad Hvar, Vis). Doduše, u nekima od pomenutih areala pojava je fakultativna. Jednačenje ide najčešće u pravcu uopštavanja silaznosti, što odgovara opštoj silaznoj tonskoj liniji nemarkirane rečenične intonacije. Jedino u pomenutom kostanjском govoru izjednačeni dugi akcenat ima osobine akuta, a ne cirkumfleksa.

U delu posavskih slavonskih govora akut se iza dužine pretvorio u cirkumfleks: strānōm > strānōm.

3.2.1. U dve oblasti pojavila se nova politonija posle faze nepostojanja tonskih kontrasta.

U većini štokavskih govora akcenatsko prenošenje je stvorilo nove, tzv. uzlazne akcente, koji kontrastiraju sa primarnim akcentima sačuvanim na prvom slogu. Novi tonski kontrast nastao je kao kompenzacija za izgubljenu mogućnost akcenta na ultimi. Značajno je, međutim, da je dezakcentuirani slog po pravilu zadržao na sebi visok ton, doduše sa znatnom regionalnom varijacijom u pogledu tonskog odnosa između toga sloga i onoga akcentovanog. Tzv. uzlazni akcenti se u tom smislu mogu smatrati dvosložnima. Ovakav sistem se vrlo ekonomično opisuje ako se pođe od apstraktnog „akcenta” koji može stajati na svakoj slogovnoj granici kojom počinje neki slog, ili čak od akcenta na mestu gde se nalazi poslednji visoki ton u reči, a to je

¹⁷ Marija Stanonik, *Govor žirovske kotline in njenega obrobja*, Slavistična revija 1977, 2—3.

¹⁸ Jakob Rigler, *Nekaj opažanj pri akutu v zadnjem zlogu v slovenščini*, Slavistična revija 1980/2.

mesto ranijeg akcenta, iz doba pre prenošenja.¹⁹ U oba slučaja, razume se, mora slediti opis konkretne tonske krivulje u reči, uvek predvidljive na osnovu lokacije apstraktnog akcenta.

U briškim govorima²⁰ na krajnjem zapadu Slovenije otpadanje posleakcenatskih vokala u mnogim položajima bilo je praćeno pojavom sekundarnog uzlaznog tona na prethodnom slogu. Taj novi ton kontrastira sa primarnim akcentima, koji su sada fonološki silazni (Apl pás „pojasev” prema Nsg pás „pojas”). Očigledna je sličnost ovog razvoja sa nastankom tzv. Rheinische Schärfung u izvesnim zapadnijim nemačkim i susednim holandskim i flamanskim govorima.

3.2.2. U pojedinim slovenačkim govorima gde su sačuvani poznopraslovenski tonski kontrasti u dugim slogovima (Horjul, delovi Koruške) pojavila se sekundarna tonska opozicija pod kratkim akcentima, nastala takođe akcenatskim prenošenjem sa sledećeg sloga. U posavskom slavonskom dijalektu i ponekim čakavskim govorima na dalmatinskom kopnu, uključujući tu i zapadni deo Pelješca, proces je bio komplikovaniji: pored nasleđenih dugih uzlaznih akcenata (= neoakuta) pojavili su se novi dugi, a najčešće i kratki uzlazni akcenti štokavskog tipa, sa izrazitom tonskom visinom na slogu s kojeg je povučen akcenat. Tako su nastali sistemi sa tri duga akcenta, odnosno sa ukupno pet akcenata. Od triju dugih akcenata dva su uzlazna, a razlikuju se time što slog iza štokavskog dugog uzlaznog ima visoki ton.

3.2.1.3. U svim slučajevima iz tačaka 3.2.1.1 i 3.2.1.2 sekundarni akcenat prenesen sa sledećeg sloga dobio je uzlazni ton, što svedoči o karakteru procesa (asimilaciona anticipacija tonske visine, odn. i intenziteta sa prvobitno naglašenog sloga). Istovremeno, primarni akcenti sačuvani su kao silazni, u skladu sa činjenicom da su tonski nemarkirani akcenti u većini slučajeva fonetski silazni, kao što je i nemarkirana rečenična intonacija mahom silazna. Posmatrajući stvari iz perspektive dijahronijske tipologije, možemo reći da svi pomenuti procesi ponavljaju stvaranje praslavenskog neoakuta.

3.2.1.4. Geneza tonske opozicije u zatvorenom slogu iza akcenta u slovenačkom govoru mesta Žiri (t. 3.0) zahteva posebno objašnjenje. Kad je cirkumfleks u primerima kao Nsg kakôš, Gsg i Npl kakôši prenesen na prvi slog, dužina na ultimi u k'akôš bila je redundantno silazna, a na unutrašnjem slogu u k'akôši isto tako redundantno uzlazna sve dok gubljenje krajnjeg -i (k'akôši > k'akôš) nije dovelo obe u isti položaj. Nova prozodijska distinkcija i ovde je plaćena određenim gubicima na segmentalnom planu.

3.3. U nauci dosad nije dovoljno komentarisano pojavu unakrsnog pretvaranja (dugih) uzlaznih akcenata u silazne i silaznih u uzlazne u dva areala: u istočnokajkavskim govorima oko Zeline i Križevaca i u slovenačkom rovtarskom govoru mesta Žiri i okoline.

¹⁹ O novoštokavskoj akcentuaciji v. Ilse Lehiste and Pavle Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbo-Croatian*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1986.

²⁰ Tine Logar, *Dialektološke studije IX. Značilnosti kojščanskega govora*, Slavistična revija IX, 1956; isti, *Slovenska dialektična metatomija*, Slavistična revija 25, št. kongresna, 1977.

Na istočnokajkavskom zemljištu promena $\hat{ } > ' i ' > \hat{ }$ (mêso > méso i mlátim > mlátim)²¹ ide naporedo sa unakrsnom metataksom kratkog akcenta opisanom u t. 1.2.3. Ako razložimo duge vokale na more, paralelizam je očit: m'eeso > me'eso, a mla'atim > ml'aatim kao j'agoda > jag'oda uz lop'ata > l'opata. Akcenatski vrhunac sa treće more od kraja reči prelazio je na drugu, a sa druge na treću. Objašnjenje tog neobičnog zbivanja dato je u t. 1.2.3: tonska linija u oblicima s akcentom na trećoj mori od kraja morala je biti konkavna, a u primerima s akcentom na drugoj mori od kraja konveksna.

I u slovenačkom govoru Žirija i najbliže okoline²² do unakrsne zamene $\hat{ } i ' > \hat{ }$ došlo je na penultimi: tóučem > tōučem, ali sōnce > sōnce. I tu su vrhunac sa druge i onaj sa treće more od kraja razmenili mesta. Objašnjenje kako se to moglo dogoditi a da se dve fonološke jedinice ne izjednače i ovde će biti u tome da je cirkumfleks imao konkavnu tonsku liniju. Dokaz za to pruža činjenica da je u trosložnim rečima s cirkumfleksom u srednjem slogu taj akcenat prenet na prvi slog, ali je na dezakcentuiranom vokalu ostala uzlazno akcentuirana dužina (v. t. 3.2.1.4 o takvoj dužini u primerima kao k'akōši). Početni deo uzlazne dužine tu ima niži ton i od prethodnog (naglašenog) sloga i od drugog dela iste dužine. U primerima sa cirkumfleksom na prvom slogu nije dolazilo u obzir njegovo regresivno prenošenje, ali je desni krak konkavne krivulje bio tu, tj. mesto silaznog akcenta izgovarao se uzlazan. Razume se, i tu se mora pretpostaviti konveksna krivulja kod dugog uzlaznog akcenta, koji je postao silazan anticipacijom vrhunca.

4.1. Možemo zaključiti da je razvoj u slovenskim jezicima išao pretežno ka uprošćavanju sistema. Taj je razvoj pogodio, doduše nejednako, sve tri nasleđene prozodijske distinkcije na nivou fonologije reči. Srazmerno najbolje se održao akcenat, čiji areal obuhvata znatno više od polovine slovenskog područja. Kvantitet je sačuvan u nepunoj četvrtini slovenskih dijalekata, dok je poznopraslovenska tonska opozicija doživela naše dane samo kod nešto više od jednog procenta Slovena.

Ovakva hijerarhija rasprostranjenosti u slovenskim jezicima uglavnom odgovara opštijim evropskim prilikama. I u Evropi kao celini akcenat je najrašireniji distinktivni prozodijski fenomen, zatim dolazi kvantitet, dok je ton srazmerno najređi.

4.2. Opisani pravac razvoja stavlja prozodijske distinktivne fenomene u red manje stabilnih, u kontrastu prema pojedinim segmentalnim distinkcijama koje se mogu smatrati izrazito stabilnima. Odlike manje stabilnih distinktivnih fenomena su kraći prosečni životni vek (tj. brže iščezavanje iz sistema) i manja geografska rasprostranjenost. Ovakvo ponašanje, odn. ova kva sudbina prozodijskih distinkcija svakako je posledica njihovog apstraktnog karaktera, koji ih čini teže uhvatljivim. One ne počivaju na učešću/neučestvovanju određenih artikulacionih organa i, fizički posmatrano, nemaju nikad karakter apsolutnih kontrasta (da ili ne), već relativnih (manje ili više nečega). Ove činjenice logično proističu iz okolnosti da su prozodijske distinkcije

²¹ Stjepan Ivšić, v. nap. 10.

²² Marija Stanonik, v. nap. 17.

zasnovane na varijaciji u pogledu intenziteta zvuka, njegovog trajanja i tonske visine, a to su sve *dimenzije* zvučnog signala, dakle pojave čije bi svodenje na nulu („da ili ne“) impliciralo nestanak samog zvuka.²³

4.3. Dok se akcenat i kvantitet pojavljuju kao samostalni prozodijski distinktivni faktori, koji se ne moraju udruživati s drugim takvim fenomenom, ton se pokazuje zavisnim, i to najčešće u isti mah od akcenta i kvantiteta. Te se dve distinkcije javljaju udružene samo na zemljištu srpskohrvatskog i slovenačkog jezika. Otuda je i areal tona ograničen na to područje. U slovenskom jezičkom svetu samo po izuzetku ton je sačuvan u govorima gde je distinktivan samo kvantitet, ili samo akcenat, a nikad nezavisno, neudružen sa nekom drugom prozodijskom distinkcijom. Ove konstatacije imaju sinhroničan karakter, ali se ujedno radi o ishodu istorijskih procesa, dakle o faktima relevantnim sa gledišta dijahroničnih tendencija.

4.4. Tamo gde distinkcije nisu izgubljene, promene su mnogo češće dovodile do sužavanja nego do širenja polja njihove funkcije. Pri tom su dolazile do izražaja sledeće tendencije:

- 1) akcenat se pomerao ka početku češće nego ka kraju,
- 2) najobičniji pravac tonskih promena, ukoliko su se odigravale u granicama datog sloga, bio je od uzlaznosti ka silaznosti; najčešći izvor uzlaznog tona bilo je regresivno prenošenje akcenta,
- 3) skraćivanje vokala je, naročito u nekacentovanom položaju, češće nego duženje.

Svaki put su se markirane jedinice povlačile pred nemarkiranim. Značajno je da se akcenat bliži kraju reči, pogotovu onaj finalni, našao u krugu markiranih pojava. Uklanjanje od kraja reči zapaža se i kod kvantiteta, pa donekle i kod tona. Svakako je igrala ulogu činjenica da u nemarkiranoj rečeničnoj intonaciji tonska visina i intenzitet imaju pretežno silazno kretanje. Tonski i intenzitetski oslabljen deo reči manje je pogodan da bude nosilac prominentnih prozodijskih elemenata nego početni deo, po pravilu tonski i intenzitetski izrazitiji. Samo kad to rečenična intonacija posebno zahteva, završni deo reči ističe se tonom i intenzitetom, ali je onda ta pojava signal na nivou rečenične intonacije, što znači da ni tu ne ostaje prostora za markirane elemente prozodije reči. Naravno, sve ovo ne treba shvatiti kao pravilo, već kao tendenciju.

4.5. Vaspostavljanje izgubljenih prozodijskih distinkcija, tamo gde se javlja, mahom ostaje na periferiji fonološkog sistema. Reč je o uvođenju izuzetaka od postojećih pravilnosti, a ne o pravom ukidanju tih pravilnosti. Najčešći izvori ponovo uvedenih distinkcija su prefonologizacija izvesnih strukturalnih mogućnosti iz oblasti segmentalne fonologije, ili inovacije na području značćih jezičkih jedinica — proširenje leksičkog fonda, odnosno morfološka uravnavanja. Jedini slučaj gde je nova distinkcija nastala procesom poniklim u samom prozodijskom sistemu je novoštokavsko prenošenje akce-

²³ Pavle Ivić, *On the Nature of Prosodic Phenomena*, Acta Universitatis Carolinae [Philologica, 1: Phonetica Pragensia III], 1972.

nata. To je i jedini slučaj gde je promena zahvatila obiman jezički materijal, a ujedno i prostranu teritoriju. Ali to je takođe i slučaj gde je karakter novouvedene distinkcije sporan: novoštokavska akcentuacija se, kao što smo videli, može korektno i ekonomično opisati i bez operisanja tonskim kontrastima.

4.6. Zadatak poređenja slovenskog razvoja s onim u drugim jezičkim porodicama ne može stati u okvire jednog kongresnog referata. Ambicija ovog rada bila je samo da se učine eksplicitnim tipološke odlike slovenske evolucije. To, doduše, može korisno poslužiti pri kasnijim poređenjima, čiji bi cilj bio da ukažu na oblike raznovrsnosti, ali i da otkriju opštije zakonitosti.

Beograd

Pavle Ivić

S u m m a r y

Pavle Ivić

THE DIRECTIONS OF PROSODIC CHANGES IN SLAVIC LANGUAGES

The purpose of the paper is to contribute to the study of the typology of sound changes in Slavic languages.

The Late Common Slavic prosodic pattern included three distinctive features on the level of word phonology: (place of) accent, quantity and tone. In most Slavic languages this pattern underwent far-reaching changes. The general trend was towards simplification of the pattern, so that in most dialects only stress, or only quantity, or no prosodic feature at all remain distinctive. The only geographic area where both accent and quantity were preserved as DF embraces most Serbocroatian and some Slovene dialects. Tone distinctions occur as a rule only in dialects where the two other DF are present.

Accent shifts are predominantly regressive. Usually, the accent was transferred to the immediately preceding syllable. Shortening of vowels is much more widespread than lengthening, especially in unaccented syllables. The typical direction of tone changes is rising → falling. In all these cases the general trend is to replace the structurally marked situation by the unmarked one (as to accent placement, we must bear in mind that there exists a certain collision between accent near the end of the word and the neutral sentence intonation, which is usually falling). However, changes in the opposite direction, too, are attested. Thus, there are also instances of progressive shifts, lengthenings and tone changes from falling to rising.

Prosodic contrasts proved to be relatively unstable. This appears to be a consequence of their nature, which is quantitative (no „yes or no” contrasts, but „more or less” of something) and therefore relational and,

to a certain extent, abstract. Within the prosodic domain, accent proves to be the most stable DF, whereas tone is the most unstable one. The hierarchy of the geographical areas of accent, quantity and tone in Slavic corresponds to the general European situation.

Lost prosodic DF get reintroduced relatively rarely. The sources of such innovations are: rephonologization of certain segmental features, introduction of loanwords, analogical processes in inflection or word formation, or the generalization of an originally expressive pronunciation. However, in such cases the new distinction usually remains on the periphery of the phonological pattern.